

GOSPODARSKO-DRUŠTVENI ODNOSI U DUBROVNIKU U
STOJKOVIĆEVO VRIJEME (1392—1442)*

Josip Lučić

I

Teritorij. Na prijelazu XIV u XV stoljeće dubrovačka komuna zaokružila je svoje granice. Na kopnu nakon stjecanja Stona i Stonskog Rata (Pelješa) 1333, te gornjih dijelova Astoreje 1357, proširila se 1399. na Slansko primorje, koje se uobičajeno zove Terre Nove. Na njemu se konačno učvrstila 1405. Na sličan način zagospodarila je Konavlima kupivši 1419. istočni, a 1426. zapadni dio. I ova stečevina bila je osigurana tek nakon tzv. konavoskog rata 1430—1433. Otada, s jedinim teritorijalnim gubitkom pustog i krševitog područja Planina u Konavlima tijekom XV stoljeća, dubrovačke granice se nisu više mijenjale do 1808. Danas one čine granicu SR Hrvatske prema SR Bosni i Hercegovini i SR Crnoj Gori. Kroz to vrijeme Dubrovnik je 1410. pravno-politički pripojio otok Mljet poslavši kneza sa Šipana da uspostavi upravno-sudsku administraciju. Mljet je inače još u prvoj polovici XIV stoljeća de facto bio u sklopu dubrovačke komune. Dubrovnik je kratkotrajno vladao od 1413. do 1417. otocima Korčulom, Hvarom i Bračem.¹

Na kopnu, na kojem je dubrovačka komuna — u ovo doba se već zove i republika — zavladała u XIV i XV stoljeću postupila je kao s feudom² i podijelila ga podanicima. Najveći dio stečene zemlje dala je svojim vlasteoskim rodovima, više od 80%, a ostatak pojedinim građanskim obiteljima, crkvi i nekim seljačkim kućama (samo u istočnim Konavlima). Predajući korisnicima

* Referat na međunarodnom skupu »Misao i djelo Ivana Stojkovića«, Dubrovnik, 26. do 28. svibnja 1983.

¹ Općenite podatke usp. V. Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808. I dio, Zagreb 1980, 169—200 s literaturom; — J. Lučić, Stjecanje, dioba i borba za očuvanje Dubrovačkog primorja 1399—1405. Arhivski vjesnik XI—XII, 1968—1969, 99—201. — R. Grujić, Konavli od XII do XV veka, Spomenik SANU LXVI, Beograd 1926, 3—121. — L. Margetić, Diobe općinskog zemljišta u nekim srednjovjekovnim dalmatinskim komunama, Starine JAZU 50, 1975, 5—36. — Konavoski zbornik I, Dubrovnik 1982.

² »in feudo« Chronica ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451), MSHSM XXV, Zagreb 1893, 185, 231.

zemlju zadržala je neposrednu vlast (*dominium directum*), a zemljoprimcima prepustila korištenje (*dominium utile*). Zato onaj tko je primio zemlju od općine nije ju smio otuđiti bez dopuštenja Velikog vijeća, a i to samo kad je trebalo namiriti troškove miraza, vjenčanja ili zamonahašnja kćeri. Isto tako vlada nije na korisnike, koji su minijaturno rečeno, postali mali feudalski, prenijela dio sudske, upravne i vojne vlasti, što je u feudalizmu bilo uobičajeno. Te prerogative zadržala je za sebe. Isto tako niti jedan korisnik nije primio sav posjed u jednoj čestici, nego je bio rasparčan na nekoliko dijelova unutar pojedinih regija. Razbivši tako gotovo čitav kopneni teritorij na mnogobrojne odijeljene posjedničke čestice, onemogućila je stvaranje izdvojene teritorijalne moći temeljene na jednom posjedu. Uklonjena je i mogućnost da neki vlastelin čitav svoj posjed, osobito ako bi bio uz granicu ili na strateški važnom mjestu, preda ili proda strancu ili se postavi separatistički prema cjelini komune ili se s pomoću podložene radne snage nametne društvu, državi. Nigdje nije imao cjelovito teritorijalno-posjedničko uporište. Istodobno vlada je obvezala sve posjednike — a to su uglavnom vlastela — da brane svoje čestice, brane i teritorijalni integritet Republike. Ujedno nadzirali su i radnu snagu na svojim posjedima, da spriječe eventualne socijalne pokrete.

Čitav otočni i kopneni teritorij Republike sterao se na 1 092 km² s oko 35 000—40 000 stanovika.

Teško je odrediti gustoću naseljenosti. Ako se kao pokazatelj uzme koliko je koji kraj trebao dati veslača u doba rata, tada prema popisu iz 1403. proizlazi da je na onom najstarijem teritoriju Republike otok Šipan bio najgušće naseljen, da su otoci Lopud, Koločep, zatim Zaton, Rijeka, Šumet, Župa i Mlini bili nekako jednaki, dok su Poljice, Vrbica, Lozica, Mokošica, Brgat i Gruž zaostajali.³

U političkom pogledu Dubrovnik se nalazio u hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici, kojoj je pristupio nakon zadarskog mira 1358. i ostao do 1527. Ta pripadnost nije bitnije utjecala na unutrašnje društveno uređenje, niti ga je sprečavala da vodi gotovo samostalnu vanjsku politiku. U ovo vrijeme lojalno je priznavao vlast Sigismunda Luksemburgovca (1387—1437), Alberta Austrijskog (1438—1439) i Vladislava I (1440—1444). Uz tu zaštitu ostao je dosljedno i u doba pokušaja Ladislava Napuljskog da zavlada ugarsko-hrvatskim prijestoljem (1386—1409) i njegova vojnog pritiska na Dubrovnik 1403. i 1409. da ga prizna za zakonitog vladara. Ugarsko-hrvatska zaštita, pogotovu Sigismundov međunarodni ugled bili su jak oslonac dubrovačkoj samostalnosti. Ugarsko-hrvatski kraljevi bili su od 1358. obvezni braniti cjelovitost i slobodu dubrovačkog teritorija. Zauzvrat Dubrovčani će im, između ostalog, plaćati godišnji danak 500 dukata, zakleti se na vjernost, pjevati pohvale (*laudes*) u katedrali, vijati kraljevu zastavu i grb. Nisu, međutim, dužni ići u rat kad kralj ratuje

³ U Malcm vijeću, u doba rata s kraljem Ostojom, odlučeno je 31. IV 1403. da se nacrnužu 4 galije. Pojedini krajevi su morali dati određeni broj veslača koji će na smjenu ići na brodove a redosljed će se izvlačiti kockom. Donji Šipan (to je danas Luka) 130 veslača, Gornji Šipan (danas Pakljena) 50, Lopud, Koločep, Šumet, Župa, Mlini po 70, Rijeka 80, Zaton 60, Gruž 50, Poljice i Brgat po 30, Vrbica 20, Lozica i Mokošica po 10. — *Reformationes* 32, 37. — Sve su signature iz Historijskog arhiva u Dubrovniku. Upotrijebljene serije kratit ću ovako: Ref. = *Reformationes*, CM = *Consilium Maius*, DC = *Diversa Cancellariae*, DN = *Diversa Notariae*.

protiv Raške ili Venecije.⁴ U smislu te obveze kralj Albert je 1439, kad je Dubrovniku zaprijetio napad Stjepana Vukčića, naredio hrvatskom banu Ivanu Talovcu da gradu vojnički pomogne.⁵

Sa susjednim bosanskim vladarima i velikašima Dubrovčani su sklapali mirovne ugovore i nastojali da se sporovi mirno rješavaju.

Unutrašnji politički život bio je stabilan. Pokušaj pobune 1400. nekolicine plemića iz rodova Zamagna i Bodazza, udruženih s nekim obrtnicima, građanima i bosanskim velikašima iz neposrednog zaleđa, brzo je otkriven i energično spriječen pogubljenjem uhvaćenih urotnika i konfiskacijom imovine.⁶ Vlada je u znak zahvalnosti odredila da se svake godine na 9. ožujka, na blagdan 40-orice mučenika, kad je urota otkrivena, održi svečana procesija.⁷

II

Trgovina i pomorstvo. Dubrovački teritorij ne obiluje prirodnim bogatstvima i sirovinama da bi stanovništvo moglo razviti viši stupanj proširene reprodukcije, osim one koja je potrebna za biološki opstanak. Ipak našlo se načina da se grad gospodarski podigne i postigne visok životni standard.

⁴ Foretić, n. dj. 131—136.

⁵ »cum tota vestra potencia, quam in dicto regno Croacie leuare poteritis, antefato Stephano wayuode et suis sequacibus... fortiter resistere debeatis« — J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelja*, I, sv. 1. SANU, Beograd 1934, 418. — O prilikama u Hrvatskoj u to doba, F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda* (ed. Šidak), Zagreb 1962, 215—227.

⁶ *Chronica... Junii Restii*, 187. — B. Krekić, *Prilozi unutrašnjoj istoriji Dubrovnika početkom XV veka. Istorijski glasnik* 1—2, Beograd 1953, 63—70.

⁷ *Modus festi XL martirum singulo anno fiendi.* (3. III 1403).

Cum gloriosissima dies fuerit illa quadraginta martirum, quorum precibus proditorum tractatum doloxe et inique pensatos contra quietum et pacificum statum comunis regiminis ciuitatis nostre Ragusii mirachuloxe diuina potencia reuelavit.

Ideo dignum et justum est ipsam diem oracionibus luminariis cereis quolibet anno imperpetuum expensis nostri comunis honorifice honorari, hoc modo videlicet.

Omnes processiones presbiterorum ob fratrum cujusque regule in nostra chatedrala ecclesie sancte Marie illo die more solito congregentur. Et tres reliquie per thexauererios nostros extrahantur. Et dominus Rector Ragusii, omnesque consiliarii de nostro consilio Rogatorum cum comitua solita ire cum ipso domino Rectore ad festum sancti Blasii teneantur et debeant asociare prefatas reliquias et processiones quilibet cum uno doplerio acenso in manu illius ponderis et stature sicut sunt illi qui portantur in festo sancti Blasii de mense februarii, sub pena yperperorum decem pro quolibet de dicto consilio Rogatorum, qui fuerit in Ragusio, et non venerit ad portandum dictum doplerium. Et qui vadit per plateam excusacionem non habeat.

Volentes quod qui de dicto consilio Rogatorum dormierit in illa nocte precedente festum, non vadat extra ciuitatem ante quam portauerit doplerium. Et si aliquis de dicto consilio Rogatorum non venerit pro aliqua eius infirmitate, et si non scuxauerit illo die per se uel per alium, mitendo ad presenciam Rectoris ad iurandum, statim ille talis pro ipsa pena perperorum decem pro debitoribus scribatur in camara. Et pena illa subito exigatur.

Que processiones cum dictis reliquiis circhudent loziam nostre platee laudes voce alta solepniter decantando. Et intrent ecclesiam sancti Blasii super altare

Pomorski položaj je takav da niz Elafitskih otoka s Lokrumom, Bobarom i Mrkanom onemogućuje izravan napad na grad i luku. Istodobno oni ne sprečavaju otvorenu plovidbu i izlaz na debelo more. Prema kopnenom zaleđu prijevojem kod Ivanice, povrh Župe dubrovačke i onaj u Konavlima kod sela Dubravke i drugi u Primorju kod Slanog olakšavaju trgovački promet, osobito preko Ivanice. Dubrovnik je našao prvorazrednu priliku napretka u trgovini i pomorstvu. Pomorstvo i pomorska trgovina naročito su se razvili nakon 1358. jer nije više bilo mletačkih ograničavanja i sputavanja. Spretno se uklopio u tokove općeg razvoja srednjovjekovne trgovine koja je velikim dijelom prolazila Jadranskim morem i sredozemnim pomorskim rutama. Tijekom vremena probio se iz tog kruga i jedrio prema lukama Flandrije, Engleske a kasnije i preko oceana. Težište je bilo u posredničkoj trgovini: prijenosu robe iz balkanskih proizvodnih središta do talijanskih, levantinskih, španjolskih i drugih potrošačkih mjesta i obratno. U XV stoljeću uspijevao je izvoziti i vlastite proizvode. Dubrovačka luka je u srednjem vijeku najprometnije i najvažnije sidrište na istočnoj jadranskoj obali.⁸

Vanjskom, velikom trgovinom najviše su se bavila vlastela. Ona su stoga kao vladajuća klasa i nosioci vlasti poduzimala sve potrebno da im trgovački profiti budu osigurani i regulirani međunarodnim ugovorima. Sklapala su ugovore s vladarima, velikašima, gradskim vijećima na čijem se području trgovalo.

U neposrednom zaleđu u to vrijeme bosanski vladari odobravali su trgovačke povlastice utemeljene ugovorom između Dubrovnika i Tvrtka I. God 1378. Dubrovčanima su potvrđene dotadašnje povlastice, zakoni, povelje, trgovačke

---

magno dicte ecclesie ipses reliquias depponentur, que sic stent donec celebrabitur missa solepnis.

Que missa finita dicte reliquie ad earum locum cum processionibus et cum quatuor dopleriis acenssis reportentur. Insuper omnes dopleri sint capelani dicte ecclesie sancti Blasii pro oblacione solepnitatis supradicte.

Istog je dana donijeta i odluka o festi mučeništva svetog Vlaha.

Prima pars est quod ut festiuitati fiende in Ragusio singulo anno ob reuerenciam passionis beatissimi sancti Blasii martiris protectoris huius nostre ciuitatis Ragusii, et ad laudem Omnipotentis Dei et glorioxe semper Virginis Matris eius, tociusque Curie honor debitum exhibatur ut tenemur, ordinamus quod singulo anno omnes consiliarii de consilio nostro Rogatorum in die festiuitatis supradicte venire debeant ad associandum domini Rectorem et portandum doplerium, ut moris est, sub pena ypperperorum decem pro quolibet de dicto consilio non veniente et qui per plateam vadit excusacionem non habeat.

Item quod quicumque de ipso consilio Rogatorum dormiens in ciuitate in nocte precedente non uadat extra ciuitatem primo quam portauerit dictum doplerium. Et in causa quod pro infirmitate non venerit, et se non scuxauerit illo die per se uel per alium mitendo pro eo ad jurandum sacramentum statim ille talis pro ipsa pena ypperperorum decem pro debitore acribatur in camara, et pena illa subito exigatur. — Ref. 32, 206—207.

⁸ Općenito K. Jireček, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjeg vijeka (prev. B. Cvjetković), Dubrovnik 1915, 17—50. — J. Tadić, Dubrovnik od postanka do kraja XV stoljeća, Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1952, 640—646, i drugi.

slobode koje su im podarili bosanski, ali i raški vladari. Zauzvrat se traži da uredno isplaćuju dohotke.⁹ Njegovi nasljednici redovito potvrđuju te povlastice.¹⁰

Isto tako stječu povlastice u Srbiji od despota Stefana Lazarevića (1405) i Đurđa Brankovića (1428), premda su dubrovački trgovci svojim širokim djelovanjem i monopolom ometali privredni rast i gospodarsku samostalnost Srbije. Trgovina je, naime, gotovo sva bila u njihovim rukama.¹¹ Dubrovački trgovci posluju i po Srijemu.¹² Na području Habsburške monarhije služili su se privilegijem koji im je 1387. podijelio Sigismund, a 1438. potvrdio Albert Habsburški.¹³

Da bi se roba iz balkanskog zaleđa mogla dobro prodati na razvijenim apeninskim tržištima, Dubrovčani su sklopili ugovore, temeljene na reciprocitetu s vladarima i gradovima zapadne jadranske obale.

Slobodno su dolazili i trgovali u sicilijanskim lukama prije i poslije dolaska pod vlast Aragonaca. Blagodarni su i vladari iz Napuljskog Kraljevstva. Ivana II 1429. podjeljuje Dubrovčanima značajne povlastice. Darežljivost se nastavlja i onda kad je aragonski vladar Alfonso I i to kraljevstvo sjedinio sa Sicilijom 1442.¹⁴

S Anconom, važnom tranzitnom lukom na sjevernom Jadranu, Dubrovčani su sklopili ugovor 1372, koji se uz neke promjene obnovio 1397, da bi se 1440. učvrstio poštujući tradicionalne uzajamne trgovačke veze.¹⁵ Osim s Anconom trguju i s gradovima: Firmo, Rimini, Recanati, Pesaro, Ferrara, Venecija. U Dubrovniku se nalaze trgovci iz Firenze i Španjolske. Dubrovčani su već pri-

⁹ F. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii.* Viennae 1858, 187—189.

¹⁰ Stefan Dabiša 1392. — Tvrtko II Tvrtković 1405. — Sandalj Hrančić 1405. — Ostoja 1409. — Stjepan Ostojić 1419. — Tvrtko II 1421. — Radoslav Pavlović 1433. i 1441. — Foretić, n. dj. 168—208. — O prilikama u Bosni u to doba S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1974, 150—275. — P. Živković, *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Sarajevo 1981, 5—247.

¹¹ O prilikama u Srbiji usp. *Istorija srpskog naroda II*, Beograd 1982, 64—127, 195—277 (tekstovi J. Kalić, D. Kovačević-Kojić, M. Blagojević, M. Spremić, S. Ćirković).

¹² O vezama s Ugarskom u to doba usp. dokumente u Gelcich — Thaloczy L. *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusinae cum regno Hungariae*, Budapest 1887, 144—439, 711—741 i dalje.

¹³ »privilegia antiqua super limitationibus libertatum, consuetudinum prerogativarum, constitutionum et statutorum ipsius Comunitatis emanata dinoscitur confirmasse« — Radonić, n. dj. 412.

¹⁴ Radonić, n. dj. 202—324, 348—388. — M. Popović, *Prilog ekonomskoj istoriji Dubrovnika. Trgovački odnosi sa južnom Italijom (1266—1442)*, Zbornik Filozofskog fakulteta V-1, Beograd 1960, 189—255. — M. Spremić, *Dubrovnik i Aragonci 1442—1495*, Beograd 1971, 7—9. — F. Gestrin, *Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche tra Quattro e Cinquecento*, *Atti del Congresso internazionale sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche (15—18 ottobre 1971)*, 89—102.

¹⁵ P. Matković, *Trgovinski odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije*, *Rad JAZU XV*, Zagreb 1871, 11—42.

sutni i u Engleskoj.¹⁶ Izvan Jadranskog mora zadržali su trgovačka uporišta na Levantu.¹⁷

U drugoj polovici XIV i početkom XV stoljeća Turci, nakon pobjede 1371. na rijeci Marici, kao da nemaju zapreka daljim stogodišnjim uspjesima na evropskom, azijskom i afričkom tlu. Dubrovčani napeto i pomnivo prate uspon te nove sile na balkanskom prostoru. Već 1386. Turci su prodrli u Hum i našli se na obali Neretve. Dotakli su dubrovačko susjedstvo. Poslije bitke na Kosovu 1389, Dubrovčani se suočavaju s novom stvarnošću i nastoje pregovorima sačuvati trgovačke interese. Tome je pridonijelo i relativno mirno razdoblje za vladavine Stefana Lazarevića (1389—1427). Dubrovčani su uspjeli da im Turci još 1396. i 1399. daju garantna pisma i povelje da smiju slobodno obavljati trgovačku i drugu djelatnost. Premda su pojedini turski službenici često kršili te garancije, ipak nastupilo je snošljivo stanje u dubrovačko-turskim trgovačkim odnosima.

Kad su Turci za konavoskog rata (1430—1433) došli do odlučnog utjecaja u Bosni, Dubrovčani su uspjeli 1430. dobiti od sultana Murata II povelju kojom im jamči teritorijalnu cjelovitost, slobodu trgovine s time da plaćaju određenu carinu.¹⁸

Dubrovačanima, unatoč sultanovim privilegijima, trebalo je i dopuštenje zapadnih sila, u prvom redu pape, da smiju trgovati s nevjernicima. Oni su dođuše još 1373. dobili pristanak Grgura IX da smiju trgovati sa Saracenima (ad partes Saracenorum). Kad su Turci zagospodarili važnim trgovačkim središtima na Levantu i Balkanu, moćne trgovačke sile Venecija, Genova, Katalonija uspjele su dobiti papino dopuštenje da s njima trguju. Dubrovčani, čija su balkanska tržišta Turci već velikim dijelom zauzeli, žele imati takvu slobodu. Zato su preko Sigismunda, a pogotovu preko svog sugrađanina, tada već glavoovitog i utjecajnog Dubrovčanina dominikanca Ivana Stojkovića, uspjeli od Bazelskog koncila dobiti 1433. poznati »Privilegium navigationis ad partes Orientis«. Dubrovčani smiju prevoziti hodočasnike i robu u Svetu zemlju i druge krajeve, trgovati s muslimanima, u njihovim mjestima podizati crkve, birati svoje konzule. Nije im dopušteno tamo prevoziti oružje, hranu, ratnu opremu i drugu zabranjenu robu. Zabranjuje se kršćanskim državama, vladarima i trgovcima napadati i sprečavati Dubrovčane u toj trgovini. To se posebice odnosilo na dubrovačke suparnike Veneciju, Genovu, Messinu, Napulj i druge. Iduće godine papa je to potvrdio. Dubrovčani su posebno zahvalili Sigismundu i Ivanu Stojkoviću.¹⁹ Ravnopravno su se uvrstili među glavne i najjače trgovce s Levantom.

¹⁶ V. Kostić, *Dubrovnik i Engleska 1300—1650*, SANU PI CDXXXVIII, Beograd 1975, 54—106.

¹⁷ B. Krekić, *Dubrovnik i Levant (1280—1460)*, SANU PI CCLVI, Beograd 1956, 55—112, — isti, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*, Paris 1961, 41—123, 231—329.

¹⁸ Miklosich, 362—363. — O razvijanju odnosa između Dubrovnika i Turske usp. I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, SANU 1952, 2—56.

¹⁹ Radonić, 340—344. — P. Matković, *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke*, Rad JAZU VII, Zagreb 1868, 234—236. — Božić, n. dj. 57—60. — O. I. Stojkoviću usp. najnovije A. Tuilier, *Dubrovačanin Ivan Stojković i pariško sveučilište*, *Croatia Christiana Periodica* 14, Zagreb 1984, 36—43.

Nakon prvog pada Despotovine 1439, Turci energičnije nastupaju prema dubrovačkim trgovcima. Nametnuli su 1442. novi sporazum. Dubrovčani moraju godišnje davati poklon vrijedan 1 000 dukata. Zauzvrat uživaju sigurnost poslovanja i imovine, pravo azila, naknadu štete, sigurnost državnih granica, utvrđenu visinu carine itd.²⁰

Opskrbljeni privilegijima i zaštićeni u pravu trgovanja na prostoru Habsburške monarhije, Ugarske, Balkanskog i Apeninskog poluotoka, Levanta, Sredozemlja i drugih krajeva razvili su trgovinu i pomorstvo na svjetskoj razini koračajući ravnopravno i odlučno prema zenitu blagostanja i prosperiteta.

Iza tih ugovora i privilegija nalazila se konkretna robna razmjena, konkretan sadržaj posredničke trgovine.

U to doba, od polovice XIV do polovice XV stoljeća, veoma dobro se razvija rudarstvo u Bosni i Srbiji, dok je u Evropi ono u opadanju. Dubrovčani su velik dio svog kapitala uložili u privredne poslove u tim zemljama u kojima su ionako već bili odlučujući trgovački faktor. Odatle su izvlačili dragocjene rude, u prvom redu srebro koje je prvo na uvoznoj listi. Ono se vadilo u Srebrenici, Ostružnici, Fojnici, Kreševu, Deževici, Dusini. U Bosni je bilo poznato glama srebro, pomiješano sa zlatom. U Srbiji su najbogatiji rudnici srebrom Rudnik i njegova okolica, srednje Podrinje, zatim Novo Brdo koje je odskakalo od drugih nalazišta posebno glamom. Tu je bilo i zlata. Olovo se kopalo u Olovu, Kamenici, zatim u Srebrenici i Deževici, u Srbiji u Rudniku. Uvozilo se i kao rudača (terra gleta). Bakar se kopao u manjoj mjeri u Ostružnici, Srebrenici, Rudniku.²¹

Uvoz tih ruda bio je veoma rentabilan. Zato su Dubrovčani bili ne samo vlasnici pojedinih rudarskih okna, zakupnici rudnika i carina, nego su osnivali i kolonije u svim jačim trgovačkim i rudarskim središtima: Visoko, Fojnica, Zvornik, Kreševo, Foča, Srebrenica, Novo Brdo, Drijeva.

Osim ruda iz Bosne i Srbije uvozili su: vosak, kožu, krzna, konje, stoku općenito, crvac (krmez), med, sir, vunu, drvo, lapis lazuli, ultramarin za dobivanje plave boje.²²

Velika količina srebra, voska a manje zlata, koje su dubrovački trgovci uvozili, nije se zadržavala u gradu nego se izvozila, preprodavala dalje u prvom redu u Italiju. Pojedini spretni trgovci kao Džore Bokšić, braća Kotruljevići,

²⁰ Miklosich, 409—411. — Božić, n. dj. 77—98. — Lj. Stanojević, Stare srpske povelje i pisma II, Beograd — Sremski Karlovci 1934, 232—234.

²¹ D. K o v a č e v i ć, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela XVIII, Sarajevo 1961, passim. — M. D i n i ć, Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji I, II, SANU Beograd 1955, 162. passim — I. V o j e, Argentum de Glama, Istorijski časopis XVI—XVII, Beograd 1970, 15—43. — B. H r a b a k, »Dubrovačko« srebro u Italiji i Kataloniji u XIV, XV i XVI veku, Istorijski glasnik, 1—2, Beograd, 1980, 57—78. — M. D i n i ć, Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, Godišnjica Nikole Čupića, XLVII, Beograd 1938, 109—147. — Đ. T o š i ć, Neretva u srednjem vijeku s posebnim osvrtom na trg Drijeva, Hercegovina 2, Mostar 1982, 45—78.

²² K o v a č e v i ć, n. dj. 166—177.

Nikola i Lukša Caboga obrtali su robu vrijednu nekoliko desetaka tisuća dukata.²³ Uz Dubrovčane bilo je i stranih trgovaca.

Dubrovčani su uvozili robu i iz drugih područja. Žito iz Grčke, Sicilije, južne Italije, Turske, Albanije,²⁴ jegulje iz Albanije, sočivo i druge namirnice iz Italije, sol iz Paga i Grčke, vunu iz Španjolske i Italije, pamuk iz Apulije, tkanine iz Italije, Francuske, Venecije, kamen s Korčule, drvo iz Senja, ušća Neretve i Bojane, vino iz Italije, mirodije i začine iz Aleksandrije i s Istoka, itd.²⁵ Iz Senja posebice uvoze vesla, oružje, sidra i drva za jarbole.²⁶

U zaleđe su izvozili preko Senja, Bosne i Srbije do Hrvatske, Ugarske, Bugarske i Rumunjske tekstil svih vrsta, sol u velikim količinama, ulje, vino, ribu, šećer, južno voće, mirodije, oružje, kovnu robu, staklo, ogledala, konjsku opremu, sapun, svijeće, papir, obrtničke proizvode, nakit, drago kamenje i sl.²⁷

Trgovina robljem koja je bila unosna u XIII stoljeću, u XIV slabi. God. 1416. vlada ju je ukinula i zabranila da se itko nasilno odvodi u ropstvo.²⁸

Uvozno-izvozna roba dovozila se u Dubrovnik velikim dijelom kopnom s pomoću karavana, koje su katkad imale i do 600 konja.²⁹ Morem se razvozila i dovozila najčešće dubrovačkim brodovima. Dubrovnik je tako bio najjači trgovački grad istočne obale Jadrana. Vozarine su bile skupe i donosile su visoke dobiti. Na dužim rutama, npr. do Aleksandrije, penjala se do 40—50%

---

²³ J. Tadić, Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka, Zbornik Filozofskog fakulteta X, 1. Spomenica Vase Čubrilovića, Beograd 1968, 526—531. — I. Voje, Neki problemi proučavanja ekonomske istorije srednjovjekovnog Dubrovnika (sa osvrtom na zaleđe). Istorijski glasnik 1—2, 1976, 69—80.

²⁴ O žitnoj trgovini B. H r a b a k, Izvoz žitarica iz Bosne i Hercegovine u Primorje od kraja XIII do početka XVII veka, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XIV, 1963, 121—203. — isti, Izvoz žitarica iz Osmanlijskog Carstva u XIV, XV i XVI stoljeću. Zajednica naučnih ustanova Kosova, Studije 20, Priština 1971. — D. Dinić-Knežević, Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku, Godišnjak Fil. fakulteta u N. Sadu X, 1961, 79—131.

²⁵ I. Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku, Istorijski glasnik 1, 1949, 46—48. — Jireček, n. dj. 35—40. — B. H r a b a k, Vuna sa Pirinejskog poluostrva u Dubrovniku u XV veku, Istorijski časopis XXVII, 1980, 63—69. — isti, Dovoz italijanske vune u Dubrovnik u XV stoljeću, Istorijski glasnik 1—2, 1981, 81—106.

²⁶ »de Signa... certas ferizias et enses... certas anchonas et arbores a nau... Anthonius de Segna... centum remos a galea... armatos cum plumbo« CM 4, 100', DN 11, 34, DC 34, 58. O veslima još CM 4, 50', 126.

²⁷ Jireček, n. dj. 36—45. — Kovačević, n. dj. 52—60, 178—185. — Foretić, n. dj. 297—298. — Dubrovnik i jugoslavenske zemlje u 15. i 16. stoljeću, III jugoslavenski interkatedarski skup studenata povijesti, Zadar 1981. (radovi studenata o toj temi).

²⁸ M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva III, SANU, 1967, 89—96. — Od 1416. do 1422. u Dubrovniku je prodano 15 robova, ali to su bili zarobljenici-stranci.

²⁹ M. Dinić, Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije. Beograd 1978, 305—334.

vrijednosti broda.³⁰ Mogla se plaćati i robom,³¹ ali i prema količini tereta,³² ili se moglo plaćati po danu korištenja.³³ Vlasnici brodova redovito su unajmljivali brod nekom kapetanu ili trgovcu da plovi i zarađuje. Kad bi kapetan isplatio vrijednost broda, sva dalja dobit dijelila se na polovicu između njega i bivšeg vlasnika.³⁴ Po slabo poznatim morima brodove su usmjeravali plaćeni piloti, peljari.³⁵ Brod je rijetko vlasništvo jednog čovjeka. Redovito je bilo nekoliko suvlasnika.

Humanist Filip de Diversis, koji je u to doba živio u Dubrovniku, slikovito je opisao trgovačku užurbanost, poslovnost i dinamiku razmjene dobara: »U Dubrovnik stiže roba iz Italije, najnaprednije i u svemu najbogatije zemlje, i to iz Venecije, Marke, Apulije, Abruca, kao i iz Ferma, Pezara, Rekanata, Ankone, Riminija, gdje se doprema roba iz Toskane, i to najvećim dijelom iz Firenze, pa se onda u Dubrovniku prodaje. Dalje roba stiže iz Manfredonije, Lece, Vasta, Barija, Barlette, Tranija, a isto tako i iz Napulja. Sa Sicilije — iz Palerma ili Panorma, iz Sirakuze i ostalih sicilijanskih gradova. Iz Aragonske kraljevine — iz Barcelone, Valencije i ostalih mjesta. Iz Grčke, kao iz Arte i Patrasa, iz Valone i mnogih drugih krajeva dovoze se drvo, grede, kamenje, opeke, čavli, željezo, vapno, crepovi i drugi građevinski materijal. Oni koji s kopnene strane dovoze dobra i trgovačku robu izvoze iz Dubrovnika u velikim količinama so, vunene, pamučne i svilene tkanine, zatim, stakleno posuđe i mnogo druge robe, korisne za život i zaradu. Morem izvoze iz Dubrovnika zlato, srebro, olovo, vosak, krzno, papar, tkanine, koralje i zlatne dukate svatko, razumije se, kako mu se čini korisnije, sigurnije i zgodnije.«³⁶

Da bi se trgovina što uspješnije razvijala, postojala su trgovačka društva u kojima se preuzimala i davala roba na kredit pod određenim uvjetima putem ugovora (*societas, collegantia*). Trguje se na temelju zaduženosti u robi. Pojedini trgovci vodili su poslovne knjige. Iz njih se vidi ne samo razgranatost posla, nego s kime su trgovali i koju robu nudili.³⁷ U međunarodnoj trgovini sudjelovala su i inozemna trgovačka poduzeća.

³⁰ Tadić, *Privreda Dubrovnika*, 521—524.

³¹ Doveze se sol u luku Drijeva, a ukreca olovo. Vozarina se obračunava vrijednošću robe. DN 11, 38.

³² Npr. 1404. prijevoz voska i pamuka do Venecije plaćao se 2 dukata po milijaru veće mjere. DN 11, 78'. — Vozarina za 8 konja iz Šipana do Baruluma koštala je 1402. god. 13 zlatnih dukata. DC 34, 61.

³³ 1402. brod vrijedan 65 perpera unajmio se za jedan groš vozarine dnevno. DC 34, 120.

³⁴ Primjer iz 1402. usp. DN 11, 7'. — U tim ugovorima mogle su postojati varijante, ali se redovito dijeljenje štete i dobiti svodilo na polovicu. DN 11, 19', DC 34, 83' i dalje.

³⁵ DN 11, 69.

³⁶ Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika* (prev. I. Božić), Dubrovnik 1973, 15.

³⁷ O kreditnoj trgovini usp. I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. Akademija nauka Bosne i Hercegovine, Djela XLIX, Sarajevo 1976, 33—36 i passim. Kakvi su bili obim i vrijednost dubrovačke trgovine početkom XV stoljeća, usp. str. 228—240.

Dubrovački trgovci i obrtnici posjećivali su sajmove, osobito one u Apuliji i Marki. Roba koja se tamo odvozila carinila se u Dubrovniku.³⁸ U ovo doba posjećivali su sajmove u Traniju i Firmu.³⁹

Plovidba morima nije uvijek bila sigurna. Pljačkaši različitih vrsta, pirati, gusari i slični otimači krali su robu, zlostavljali posadu, trgovce, putnike. U to vrijeme dubrovački su trgovci trpjeli štete od Omišana i Trogirana. Vlada se obraća ugarskom vladaru za zaštitu. Sa svoje strane nastoji sklopiti 1395. obrambenu ligu sa Zadranima. Ako oni ne pristanu, nastojat će privoljeti vlasti u Splitu, Trogiru ili Šibeniku, to prije što je u Šibeniku bio gradski knez Dubrovčanin Nikola Sorgo.⁴⁰ Mnogo opasniji su bili gusari i pirati iz Napuljskog Kraljevstva, Sicilije i Katalonije. Dubrovčani zahtijevaju zaštitu od svog vladara Sigismunda, ali isto tako od sicilijanskih, napuljskih pa i aragonskih vladara.⁴¹ Pojedini strani carinici protuzakonito su naplaćivali visoke carine i slično.⁴²

Vlada je poduzimala sve što je u njezinoj moći da na moru zaštiti imovinu i ljude. Zato je 1408. dopustila trgovcima koji plove prema Anconi i Veneciji, ako zatraže pratnju naoružanih brodova, da naoružaju i opreme brodove na svoj trošak.⁴³

Dalja zaštita trgovačkih interesa bili su dubrovački konzuli i konzulati. Oni se javljaju u XIII i XIV stoljeću na balkanskom kopnenom području gdje su se stvarale kolonije dubrovačkih trgovaca. Potkraj XIV i od XV stoljeća dalje naglo se razvijaju dubrovački konzulati na zapadnom Sredozemlju.⁴⁴

III

Obrti. Druga važna grana privrede jesu obrti. Već je suvremenik Filip de Diversis konstatirao: »Zanatlija ima mnogo. Tu su suknari čijim se trudom svake godine otka četiri hiljade vunениh tkanina, zlatari, brodograditelji, podrezi-vači sukna, obućari, drvodjelci, zidari, crevljari, kamenoresci, užari, kovači, krznari i mnogi drugi branioци grada.«⁴⁵ Premda su obrti bili razvijeni u XIII i XIV stoljeću, tek potkraj XIV i početkom XV stoljeća oni dobivaju pun zamah. Oni se ne samo umnažaju, nego se obrtnici specijaliziraju za pojedine struke. Za potrebe tržišta otvaraju se novi obrtnički pogoni. Tako se i obrti uklapaju

³⁸ »Ancora che tute le mercantie le qual serano tratte per portar et condur ala fiera in Puglia e in la Marcha et altre fiere che son per mar, debiano esser extimade per li officiali de la stima« — Zakon od 11. III 1427. »Ordo pro una pro centenario pro mercantiis que extrahuntur« — CM 3, 157—158'.

³⁹ CM 1, 7 — DN 11, 81'.

⁴⁰ Gelcich-Thalloszy, *Diplomatarium* ... 711—714.

⁴¹ *ibidem* 721. — Radonić, n. dj. 203—355.

⁴² Radonić, n. dj. 445.

⁴³ *Liber viridis* cap. 115.

⁴⁴ I. Mitić, Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika, *Dubrovnik* 1973, 27—38, 201—202.

⁴⁵ Filip de Diversis, 47.

u opći trend napretka dubrovačke privrede u to doba. Proizvodnja se ne ograničava za potrebe domaćeg tržišta, nego se radi i za izvoz.⁴⁶

Veliko vijeće je 1392. ovlastilo kneza i Malo vijeće i Vijeće umoljenih da se u gradu uvede proizvodnja sapuna, prerada bakra, podignu radionice za sukno i bojadisaonice i druge obrtničke struke koje se čine korisnim.⁴⁷

Vlada se usmjerila na proizvodnju sukna. Naime, u srednjovjekovnoj Evropi tkanje sukna zauzima prvo mjesto kao najvažnija grana privrede. Bilo je posvuda rasprostranjeno, a najviše tamo gdje je bilo ovaca i kvalitetne vune: sjeverna i srednja Italija, Flandrija, Nizozemska, Engleska, Francuska, kasnije i Njemačka. Nov način proizvodnje javio se upravo u tekstilnoj struci — pojava manufakturne radionice u XIV stoljeću. One su počele zamjenjivati samostalnog obrtnika.

God. 1416. dolaze u Dubrovnik Pavao Cornelo i njegov polubrat po majci Petar Pantella. S općinom sklapaju ugovor da će na Pilama izgraditi veliku radionicu sukna. Kako je Pavao umro 1417, Petar je nastavio. Radionica je bila podignuta 1419. Po obujmu i organizaciji posla, koji je sadržavao sve faze u proizvodnji sukna od češljanja i grebenjanja vune do tkanja i bojenja sukna, radionica je po tipu bila heterogena, a po značenju prva manufaktura sukna ne samo u Dubrovniku i Hrvatskoj nego i na Balkanskom poluotoku.⁴⁸

Vlada je ne samo nadzirala rad oko proizvodnje sukna nego je ulagala kapital da se radionica podigne, davala je carinske olakšice na uvoz vune. Da zaštiti vlastitu proizvodnju, udarila je visoke carine na uvoz stranih sukna. Ubrzo je 1432. osnovala i Komoru vunarskog obrta, koja je ujedno i prva komora takve vrste u Hrvatskoj.⁴⁹

Vuna se nabavljala iz Bosne, Italije, sjeverne Afrike, Francuske, kasnije i iz Engleske. Najkvalitetnija je bila ona iz Španjolske poznata kao vuna »San Matteo«.

Manufakturni način proizvodnje omogućio je zapošljavanje nekvalificirane radne snage. Pojedine pomoćne poslove oko pripremanja vune, pranja, tkanja, bojenja mogli su obavljati i priučeni radnici. Smatra se da je u to doba bilo zaposleno u sukнарstvu oko 2 000 radnika.⁵⁰

Vlasnici praonica, radionica, bojadisaonica, tkalačkih stanova i sličnih pogona iskorištavali su siromašne slojeve radnog naroda. Isplaćivali su im ne samo niske nadnice, nego su ih plaćali u hrani koju su skupo računali. Vlada je stoga 1428. donijela propis o plaćanju radnika. U njemu se kaže da je veliko

⁴⁶ J. Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća, Monografije 7, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1979. — Božić, Ekonomski i društveni razvitak, 30—40. — Temeljna knjiga za obrte u XV i XVI stoljeću, D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 2, Zagreb 1951. — O tkaninama usp. D. Dinić-Knežević, Tkanine u privredi srednjovjekovnog Dubrovnika, PI DXL SANU, 1982.

⁴⁷ Ref. 29, 160'.

⁴⁸ D. Roller, Naša prva manufaktura sukna u XV stoljeću u Dubrovniku, Ekonomski pregled I, br. 2, Zagreb 1950, 193.

⁴⁹ J. Lučić, Prva Komora vunarskog obrta u Hrvatskoj. Dubrovački »Ordines artis lane« od god. 1432. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 49 (1983), 307—323.

⁵⁰ Dinić-Knežević, Tkanine 220.

nepoštenje prešlo svaku mjeru, da se rada mržnja u vunarskoj struci protiv onih koji plaćaju radnike u hrani mnogo skuplje nego što vrijedi na tržištu. Zbog toga se siromašni radnici svakodnevno tuže, pa to vladi uzrokuje poteškoće. Ti se postupci poslodavaca ne sviđaju ni Bogu i rađaju mržnju puka. Stoga da bi svatko obavljao svoju dužnost i obvezu i živio kako treba, vlada naređuje da niti jedan poslodavac u vunarskoj struci ne smije drugačije plaćati svoje radnike nego u novcu. Ako ih plaća u hrani ili izrađenom suknu ili drugoj robi, to ne smije biti skuplje nego je cijena namirnica i drugih potrepština na tržištu. Ako prekrši ovu odredbu, platit će kaznu od 5 perpera tko dade i tko pristane na takvo plaćanje svaki put kad prestupi. Onaj tko prijavi dobit će polovicu kazne. Radnici će moći izmjeriti tako primljenu robu na vazi, koja će biti u carinarnici. Ako pisar na vazi otkrije da je neki vunar dao netočnu mjeru namirnica ili robe, odmah će ga prijaviti knezu pod kaznom od 5 perpera ako to ne učini. Knez će tada prekršitelju izreći kaznu prema zakonu koja je predviđena za one koji varaju na vazi. Zakon vrijedi 2 godine. Nakon toga potvrđen je 24. IX 1431. i produžen.⁵¹ To je, koliko mi je poznato, prvi zakon o zaštiti radnika u Dubrovniku i Hrvatskoj a zacijelo i kod svih južnih Slavena.

Kad je donosila tu odredbu o zaštiti manufakturnih radnika, vlada se očito brinula da nezadovoljno i iskorištavano mnoštvo ne bi podiglo bunu onakvih

⁵¹ Ordo solutionis laboratorum artis lane.

Anno natiuitatis Domini M^o CCCC^o XVIII°, indictione VI°, die XXVIII mensis nouembris. In maiori et generali consilio ciuitatis Ragusii uoce et more solito congregato. In quo quidem consilio interfuerunt consiliarii LXXXXIII°. Captum et firmatum fuit per LXII ex ipsis consiliariis, ut infra, videlicet.

Per che grande deshonestia che iera piu che ogni usura, e di maggiore abomination si commetteua per quelli che fanno l arte dela lana in Ragusa fazando pagamenti alli suoy lauorenti e dando di lor mercantie e cose a troppo mazor prexio, che non uaglieno secondo el corso de la terra. Per la qual cosa molti inconuenienti e lamenti de pouere persone ogni zorno seguuiano cum gran tedio et occupatione del nostro rezimento in danno de poueri lauorenti e despiacer de Dio et odio del mondo.

Et pero a zo che zascuno habia el suo douer, e che con rasone se uiua, ordinemo che da mo auanti qualunche persona che per si o per altri fa ouer fa far arte di lana, non possa far prexio con li suoy lauorenti per nesun mestier de la ditta arte, altramente che a denari contadi. Ma ueramente lo pagamento possa far con denari grasse cose ouer mercantie a suo piacere.

Si ueramente quelle tal grasse cose ouer mercantie, che dara in pagamento, non possa aprexiare piu de quello vagliano i contanti, secondo el corso de la terra, sotto pena de yperperi cinque di grossi, tanto chi desse, quanto chi receuesse, per zascuno e zascuna uolta, che fosse contrafato. E se accusador sera e per la sua accusa se auera la ueritade, habia la mita de la pena e sian tenuti de credenza.

E a zo che i lauorenti ne altri che auesse affar con quelli de la detta arte, non siano fraudati del peso che damo auanti uno paro di bolanze con li prexi bisognuoli, siano poste ne la duana del pexo. Con le qual lo scriuan di quella doana, debia pesar a zascun che lo requeresse ogni mestier, che apertien a quella arte.

E s el sentisse che algun se agreuasse, del pexo a luy fatto per algun lanaro, subito debia denunziare a misser lo Rector manifestando quella persona che se agreua. E contro de chi in pena de yperperi cinque per zascaduno uolta chel non manifestasse come e detto.

razmjera kakav je bio ustanak »ciompa«, najamnih manufakturnih radnika u Firenzi 1378, u kojoj su oni uspjeli privremeno preuzeti vlast. Ova dubrovačka odredba dokazuje kako je vlada čvrsto i sigurno nadzirala pojavu ranokapitalističkih proizvodnih odnosa na svom području, sa svim njegovim nuspojavama i sama postupala kao poslodavac i organizator proizvodnje i proizvodnih odnosa.

Manufaktura sukna bila je, kako bismo danas rekli, visokoakumulativno i rentabilno poduzeće. Dubrovčani su izvozili vlastito sukno u Bosnu, Srbiju, Ugarsku, Italiju ubirući visoke profite. Međutim, unatoč velikim prihodima, koje su preko manufakture ostvarivali vlasnici i državna blagajna, taj se način proizvodnje nije dugo održao. Vlada je 1463. srušila pogone na Pilama, bojeći se da Turci, nakon pada Bosne, ne opsjednu Dubrovnik i iskoriste zgrade izvan zidina za svoje logore. Kasniji pokušaji obnove manufakture sukna nisu uspjeli.

Različita su mišljenja o prestanku rada ove prve naše manufakture. Jedno je mišljenje: bila je umjetno presađena iz Italije, nije imala sirovinsku podlogu jer je ovisila o uvozu kvalitetne vune. Vlastela a to znači vlada, kao zastupnici trgovačkog kapitala, ograničavali su stvaranje industrijskog kapitala, da ne nadvlada trgovački.⁵² Drugo je mišljenje da razlozi ne leže u turskim provalama i promjenama koje su oni izazvali u političkom i gospodarskom pogledu u zaleđu, nego u činjenici da se rad manufakture nije više isplatio.⁵³

Premda je proizvodnja sukna okupila najveći broj radnika, obrtnika i poduzetnika iz tekstilne struke, radili su i drugi samostalni obrtnici iz tog područja, npr. krojači, klobučari itd.⁵⁴

Usporedo s tekstilnom manufakturom djelovao je niz drugih obrta.⁵⁵

U metalskoj struci su majstori i specijalisti kao kovači, potkivači, kotlari, bravari; čitava skupina proizvođača hladnog oružja: majstori koji prave samostrele (balistari), oklope, štitove, šljemove, strelice, buzdovane. Slijede oni koji izrađuju vatreno oružje: veće i manje topove (lumbardari), puške i sl.⁵⁶ U ovu

E misser lo Rector trouado esser contrafatto, zoe iniustamente pesato, constrenza el contrafaccente, statim a pagar la pena secondo lordene de quelli che pesa iniustamente.

E perche el tempo e optimo maestro de ogni fatto perho questi ordeni debiano durar per anni doy continui, e zorni quindexi auanti che i detti do anni compiano. se debiano portar al gran Consiglio, sotto pena a misser lo Rector et a quelli del pizol consiglio che a quello tempo se atrouerano, de yperperi XXV per zascaduno.

Li qual ordeni si possano fermar, reuocar, minuir et azontar e cassar in tuto ouer in parte per la mazor parte di Consigli.

Nota quod presens ordo firmatum fuit in maiori Consilio die XXIII septembris 1431.

Liber viridis cap. 233 — CM 3, 233'.

⁵² Roller, Zanati... 49—50.

⁵³ Dinić-Knežević, Tkanine 271.

⁵⁴ 1402. spominje se capellarius. DC 34, 96. — Krojači se češće susreću. DN 11. 2', 25', 29, 60. — DC 34 i dalje.

⁵⁵ Klasifikaciju uzimam prema Roller, Zanati, 93—170.

⁵⁶ 1417. u Velikom vijeću se odlučuje »prouidendi de uno magistro bombardarium qui sciat fabricare bombardas siue de ferro siue ere«. CM 1, 69. — O oružju usp. Đ. Petrović, Dubrovačko oružje u XIV veku, Vojni muzej, PI knjiga V, Beograd 1976.

skupinu idu i ljevači zvona.⁵⁷ Ovdje se pribrajaju oni koji prerađuju plemenite metale, u prvom redu zlatari.

U drvodjelskoj struci: tesari, stolari, brodograditelji, veslari, bačvari i sl. Brodogradilišta rade punim zamahom u Gružu, Sustjepanu, Rijeci Dubrovačkoj, Koločepu, Šipanu, Lopudu. Mnogo se brodova kupuje u Rijeci, Splitu, Veneciji, Manfredoniji, Bizantu. Nosivost im je prosječno 17 tona tereta. Bilo ih je koji su mogli ponijeti i 34 tone tereta.⁵⁸ Različiti su tipovi brodova koji se u to doba sidre u Dubrovniku. Najobičniji je tip barca. Cijena joj je 50 do 187 perpera. Zatim nava, spinarcia, dextraria, marciliana, cocha (imala je posadu od 35 mornara), cochina, fusta, gallea, galeota, brighantina i sl.⁵⁹

U građevinskoj struci su klesari, ciglari, vapnari, zidari, graditelji, specijalisti za svodove itd. Kuća u kamenu i vapnu 1402. koštala je 255 perpera. U Dubrovniku se mnogo gradilo, jer je 1406. odlučeno da se u gradu sruše preostale drvene kuće i sagrađe nove u kamenu.⁶⁰

U kemijskoj struci izdvojimo proizvodnju svijeća lojanica i voštanica. Služile su za osvjetljavanje, ali i kao zavjetni darovi. Vlada je vodila brigu da grad i njegovo područje budu dobro opskrbljeni svijećama. Prodavaonice su morale biti otvorene čitav dan. Mesari su bili obavezni opskrbljivati proizvođače svijeća lojem.⁶¹ Upotreba sapuna bila je vezana za potrebe sukarnarstva. Vlada je 1392. potakla tu proizvodnju, ali se tek 1417. podiže posebna radionica.⁶² Staklo se, čini se, izrađivalo već u XIV stoljeću. Međutim veća proizvodnja započela je 1423, kad je Veliko vijeće objavilo »Pacta artis vitrii«.⁶³

U Dubrovniku su još mnogobrojni majstori kožarske struke: postolari, strojači kože, krznari. Slijede davaoci usluga: brijači, nosači i slični. Među drugim različitim obrtnicima vrijedno je spomenuti urare. Još 1392. Veliko vi-

⁵⁷ 1402. Pribislav Radossalich campanarius ugovara izliti zvono »unam campanam de bono metallo et bona tempera... ponderis librarum 800... pro perperis decem pro quolibet centenario ponderis« DC, 34, 83.

⁵⁸ Božić, *Ekonomski i društveni*, 44. — Tadić, *Privreda Dubrovnika*, 521—4. — J. Lučić, *1000 godina dubrovačkog brodarstva*, Zagreb 1969, 18—67.

⁵⁹ Liber viridis cap. 155. — Ref. 29, 44', 46, 53, 53'. — DN 11, 7', 19', 26, 69, 81. — DN 15, 11, 12. — DC 4, 61. — DC 34, 120, 123, 125, 138'. — O tipovima brodova S. Vekarić, *Vrste i tipovi dubrovačkih brodova XIV stoljeća*, *Analiz Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku X—XI*, 1962—63, *Dubrovnik 1966*, 19—42. — Lučić, n. dj. 39—53.

⁶⁰ DC 34, 59. — O graditeljstvu u Dubrovniku usp. C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947.

⁶¹ 13. VI. 1412. »sit aperte et cum candellas semper a mane usque ad primas horas noctis. Item facere debeat candellas cum papiris bombicis quadruplis videlicet cum octo filorum. Et non possit petere bombicem ab aliquo« — Ref. 34, 27' — 29.

⁶² CM 1, 75. — Roller, *Zanati*, 133—134.

⁶³ CM 2, 130—130'. — V. Han, *Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV—XVI vek)*, SANU *Balkanološki institut PI 9*, Beograd 1979, 17—67. — ista, *Tri veka dubrovačkog staklarstva (XIV—XVI vek)*, SANU *Balkanološki institut PI 11*, Beograd 1981, 15—69.

jeće odlučuje da se postavi javni sat. Zvonik sa satom (turris orologii) počeo se graditi 1397. god.⁶⁴

Vlada je držala na općinskoj plaći majstore različitih struka. Spominju se majstori za izradu strelica, topova, štitova, oklopa, kamenih svodova, samostrela, čuvari općinskog skladišta oružja, pored liječnika, apotekara, učitelja, brijača i drugih zanimanja.⁶⁵

Uz majstore radili su naučnici. Sklopili bi s majstorom ugovor. Naučnik se obvezuje slušati i služiti majstoru. Ovaj će ga učiti obrt, hraniti, odijevati i obuvati. Nakon svršetka naukovanja dat će mu osnovni alat da može samostalno voditi obrt. Dječak je počeo naukovati sa 14 godina (legitima etas), ali je smio nastupiti i mlađi uz suglasnost roditelja ili skrbnika. Rok naukovanja je različit. Ako je dječak htio biti polukvalificiran, to jest da radi samo neke poslove, tad je učio kratko vrijeme.⁶⁶ Inače da postane majstor trebalo mu je od 4 do 10 godina.⁶⁷

Obrtnici su bili najbrojniji proizvodni sloj gradskog stanovništva. Dubrovnik je zacijelo bio najjače obrtničko središte ne samo na našoj obali Jadrana, nego na čitavom našem prostoru. Unatoč tome nisu odigrali privrednu i društvenu ulogu kao dubrovački pomorci i trgovci.

Osim obrtom neki su se bavili vađenjem koralja oko Koločepa, Lopuda, Šipana, Lastova, ali su plovili i u Egejsko more i oko Malte. Izvozili su ga u Italiju, Francusku, Levant.⁶⁸ Vlada je 1442. oslobodila plaćanja lučke pristojbe arboratik brodove koji su služili za taj posao.⁶⁹

Stanovnici uz more i po otocima, osobito oko Lastova uzduž Mljetskog i Neretvanskog kanala bavili su se ribarstvom. Vlasnici ribarskih brodova i mreža unajmljivali su ih ribarima s time da dijele dobit.⁷⁰

Proizvodnja i prodaja soli u Dubrovačkoj Republici bio je monopol i jedan od najvažnijih izvora državnih prihoda. U to doba, u prvoj polovici XV stoljeća, vlada je u Velikom Stonu poravnavala zemlju i pravila nova, današnja solila,

⁶⁴ Ref. 29, 59, 69' — V. Muljević, Dubrovački zelenci i njihovo mjesto među evropskim Jaquemartima, Zbornik radova četvrtog simpozija iz povijesti znanosti. Prirodne znanosti i njihove primjene kod Hrvata u srednjem vijeku. Zagreb. Hrvatsko prirodoslovno društvo. Sekcija za povijest znanosti. Zagreb 1983, 133—137.

⁶⁵ magister balistarum, Ref. 33, 354' — magister paularum, Ref. 32, 191. — magister armorum, Ref. 32, 191. — prothomagister nostri arsenatus, Ref. 32, 191. — magister corazarium, Ref. 33, 348. — magister voltarum, Ref. 33, 354' — mareschallum et faber, Ref. 32, 218. — magister bombardarum salariatus, Ref. 33, 279'. — magister frecarum, Ref. 33, 334.

⁶⁶ Npr. da zna pripravljati kože za štitove, učio je 3 godine. DN 11, 67.

⁶⁷ Navest ću neke primjere: za krojača učio je 4 do 8 godina, za zlatara 5 do 8, da teše vesla 8, za bačvara 5, za drvodjelca 5—6, da pravi strijele 6, za štitara 10, za krznara 5—6, za postolara 6, za zidara 6 do 9, za kožara 8, da zna tkati i drugo oko tekstila 8. — Primjeri iz DN 11 i DC 34. — Roller, Zanati 96, 115, 127, 150.

⁶⁸ Božić, Ekonomski i društveni, 51, — Tadić, Dubrovnik od postanka, 645.

⁶⁹ CM 7, 33.

⁷⁰ Neki put dobit se dijeli na 5 dijelova. Vlasnik broda i mreža dobiva 1,5 dijelova a ribari 3,5. Drugi put na polovicu i sl. DC 34, 68, 12.

jer su stara bila premašena. Najveća količina soli prodavala se u Drijevimu na Neretvi i bila je regulirana posebnim propisima iz 1429. godine.⁷¹

Dio stanovništva, osobito s otoka odlazio je služiti na brodove kao mornari. Rok je bio utanačen ugovorom. Kretao se od nekoliko mjeseci do 10 godina. Nakon isteka služenja mornar je dobio novac i komade odjeće.⁷²

Dio siromašne čeljadi koji se nije mogao uklopiti u trgovinu, pomorstvo ili obrte služio je kod domaćih i stranih obitelji. U grad su stizale izbjeglice iz zaleđa: Zahumlja, Travunje, Bosne, Zete, Konavala, Srbije. U traženju posla pridružili su se dubrovačkoj sirotinji iz grada i njegova distrikta. Služili su na temelju notarskog ugovora. U njemu je naznačen rok — od 1 do 10 godina —, plaća i koje će odjevne predmete dobiti na kraju službe. Gospodar se obvezao hraniti ga i oblačiti i brinuti se o njegovu odgoju. Neki put sluga ili sluškinja služe samo za hranu, odjeću, obuću i stjecanje dobrih navika.⁷³ Relativno velik broj odlazio je služiti u Veneciju, ali i u druge talijanske gradove.⁷⁴

IV

Poljoprivreda. Najveći broj stanovnika bavio se zemljoradnjom.⁷⁵ Na kopnenom dijelu, osobito u onim krajevima koje je Republika kupila ili dobila od susjednih vladara, najjači, gotovo jedini zemljovlasnici bila su vlastela. Na Lastovu i Mljetu živjeli su slobodni seljaci s malim posjedima kojima su slobodno raspolagali u okviru otočnih statuta. Na Elafitskim otocima i Astoreji također je bilo nešto slobodnih seljaka kao i u istočnom dijelu Konavala. Pored vlastele zemlju su imali još poneki građani, zatim pojedini samostani i crkve. Njihov udio u zemljovlasništvu je gotovo simboličan.

Na Lastovu i Mljetu i tamo gdje je još bilo slobodnih seljaka, seljaci sami obrađuju imanja. Vlastelinski, pak, posjed dijeli se na dva dijela: alod, koji se u Dubrovniku zove carina, i zemlju koja se daje na obradu zakupcima. Iz te dvije vrste zemljovlasništva proizašla su dva načina proizvodnih odnosa.

⁷¹ P. Glunčić, Iz prošlosti grada Stona XIV—XIX vijek, Spomenik SANU CXI, Beograd 1961, 47—50.

⁷² Npr. Ratko s Lopuda odlazi 1403. ploviti 4 godine kod Jurja s Koločepa. Juraj će mu »facere expensas victus et pro eius vestitu dare quolibet annorum duas tunichas de rassa et duo paria mutandarum et paria II calligarum de rassa et subtellares et capellos seu biretas conducentes. Et in fine dicti termini eidem dare pro eius salario et mercede dictorum IIIIor annorum perperos sexdecim et I socham de rassa et I caputeum cum I par calligarum de collare« DN 11, 63'.

⁷³ DC 34, 139 — DN 11, 38. (docere et instruere bonos mores Ragusii, docere quidquid virtutis et bonitatis)

⁷⁴ U godinama 1402. do 1404. u Veneciju je otišlo devetero čeljadi. Podrijetlom su iz Bosne, Konavala, Zete, Neretve, Pelješca i Dubrovnika. DN 11, 10—75. — O služenju, Roller, Zanati 162—164. — O migracijama, D. Dinić-Knežević, Prilog proučavanju migracije našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XVI, 1, 1973, 39—62.

⁷⁵ O agrarnim odnosima D. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII do XV stoljeća, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, Zagreb 1955.

Alod, carinu vlasnik obrađuje s pomoću nadničara, koje sam plaća ili s pomoću kmetova, koji se u Dubrovniku zovu kmeti. Nadnica je iznosila u Astoreji groš i pol, a na Otocima dva groša.⁷⁶ Prema dubrovačkom pravu kmet je onaj seljak kojemu vlasnik daje kuću s okućnicom na svom imanju. Zauzvrat dužan je radotati određeni broj dana u godini na carini i davati darove. U ovom vremenu nije bio točno određen broj dana rabote. God. 1715. iznosio je 75 dana. Kmeti su najviše radili u Konavlima, Pelješcu i Primorju.

U ostalim krajevima dominantan proizvodni odnos bio je zakup. On je bio novčani (ad afflictum) ili prirodni (ad medietatem). U novčanom zakupu seljak je gospodaru godišnje davao određenu svotu novca, a na zemlji je sijao i sadio što je htio. Kod prirodnog zakupa prirod ide na polovicu, osim žita kojeg gospodaru pripada jedna četvrtina ili kako se dogovore.⁷⁷

Zakupnik zemlje na polovicu preuzimao je zemlju, redovito vinograd putem ugovora, na dugi rok. Obvezuje se nasaditi lozu, održavati je, obnavljati stare trsove i privoditi kultiviranju zapuštenu zemlju, ledinu.⁷⁸ Vlasnik obično novčano potpomaže zakupnika zajmom ili poklonom novca. Ako nema kuće, zemljovlasnik mu daruje pola od jednog solda zemlje da kućicu podigne i okućnicu obrađuje za sebe. Neki put ga pomaže i građevinskim materijalom. Za tu kućicu i zemlju daje gospodaru darove ili novac ili oboje.

Zakup zemlje na polovicu polako je prodirao i na stečene zemlje (Pelješac, Primorje, Konavle). U ovo doba to su bili pojedinačni slučajevi.

Zakupnik je redovito donosio polovicu priroda, vina u gospodarevu konobu. Mogao ju je i prodati s time da gospodaru daje novac. Vozio ga je godišnje na imanje i slično.

Zakupnik je imao pravo napustiti gospodara, vratiti mu ugovor (omne jus meum quam habeo, cartam locationis), dati zemlju drugome u podzakup, uzeti pod starost nekoga tko će se o njemu brinuti i održavati vinograd itd.

Zakupnici su se zvali »coloni seu polounici«, »conductores«, »laboratores« ili »homines« zemljovlasnikovi.⁷⁹ Oni drže zemlju »ad medietatem«, »ad polouiziam«. ⁸⁰ Katkad, kad uzimaju zemlju na obrađivanje na polovicu, izjavljuju da žele biti »ljudi« (homines) toga čovjeka.⁸¹ Za prekršaje sudio im je državni sud. Zemljovlasnik nad njima, kao i nad kmetovima, nije imao nikakvih prava, osim onih koja su bila utvrđena ugovorom.

⁷⁶ A. Solovjev, Knjiga svih reformacija grada Dubrovnika, SANU Beograd 1936, 95—96. — J. Lučić, Prošlost dubrovačke Astoreje (Župe, Šumeta, Rijeke, Zatona, Gruža i okolice grada do 1367), Dubrovnik 1970, 75—82.

⁷⁷ DC 34, 93 — DN 11, 85'.

⁷⁸ Površina se kretala od pola do jednog solda. Solda je osnovna mjera za površinu: 1678 m².

⁷⁹ DN 11, 16, 74, 232. — DN 15, 23.

⁸⁰ DN 11, 77', 229.

⁸¹ »confessus fuit se esse hominem«, »volo et contento esse hominem dicti ser Michaelis«, »hominibus meis habitantibus in dicto loco«, »homines ser Johannis de Mencii« itd. DN 11, 31, 40, 49, 51. — O značenju riječi »homo« u ovim ugovorima usp. Roller, Agrarno-proizvodni odnosi, 111, 125, 126. Suprotno mišljenje. J. Lučić, Prinosi građi srednjovjekovnog latinibeta, Arhivski vjesnik IX, 1966, 289—93.

Osim slobodnih seljaka, nadničara, zakupnika i kmetova u Dubrovniku postoje seljaci koji su neposredno pod vlašću općine, općinski graničari. Republika je 1441. naselila na Gornjem Brgatu, oko utvrde Tumba, 25 seljačkih obitelji dajući im zemlju i kuću, da na tom pograničnom mjestu stoje vladi na raspolaganju. Nisu bili opterećeni podavanjima, radovima i drugim obavezama. Sličan položaj uživali su i seljaci Broca, Grčkog Pijeska i Vratnika na Pelješcu.⁸²

Relativno dosta površine neobrađene zemlje (terra ledina), prilično velika pripomoć zemljovlasnika seljaku da zemlju kultivira i nasadi, davanje kuće i okućnice seljaku da ostane na zemlji, upućuju na zaključak da ratarstvo, u ovo doba visoke trgovačke, pomorske i obrtničke konjunktore nije bilo privlačno za starosjedioce ni za doseljenike.

Seljaci bilo kojeg položaja od slobodnog do kmeta, pored obrađivanja svoje ili tuđe zemlje, bave se i drugim poslovima: kućnom radinošću (osobito što se tiče odjeće i obuće), sitnom trgovinom, proizvodnjom meda, sira, voća, povrća.

Seljaci iz Pelješca, Primorja, Zatona, Župe, Konavala uzimali su stoku na ispašu: ovce, koze, volove, telad, svinje. Sklapali su ugovor po kojem priplod ide na polovicu, a ostalo po dogovoru.⁸³ Pojedini seljaci su se specijalizirali da love sokolove i dresiraju ih za lov.⁸⁴

V

Društveni odnosi. Dubrovnik je aristokratska republika. Vlast je u rukama plemića, vlastele kojih je u ovo doba bilo 33 rođa.⁸⁵ Zakoniti muški predstavnici s navršenih 18 godina ulazili su u Veliko vijeće po nasljednom pravu. To vijeće je vrhovno državno tijelo u kojem se biraju knez, članovi Malog vijeća i Vijeća umoljenih (Senata) i svih važnijih organa vlasti i uprave, izgla-

⁸² Roller, n. dj. 123—124, 205.

⁸³ Npr. da stočar za mlijeko daje određenu svotu novca ili da koristi mlijeko, a priplod ide gospodaru i sl. Stoka se davala na ispašu i u susjednu Travunju i Zahumlje. Seljak-stočar uzimao je i do nekoliko stotina ovaca (DN 11, 54). Na cijeni su bili orači volovi (ad laborandum). Usp. primjere DC 34, 69—179. — O stočarstvu D. Blagojević, Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji, Istorijski institut PI 15, Beograd 1973, 59—67.

⁸⁴ 1402. Grubescho Stagneuich de Obod... receptit a Nicola de Lucari... duas accipitres, unam mutatum, alteram sorom... ad mutandum et pascendum... usque ambe fuerint bene mutata... pro yperperis sex« DC 34, 68'. — Republika je poklanjala izvježbane sokolove i jastrebove pojedinim vladarima, I. Mitić, Godišnji poklon Dubrovačke Republike vladarima Napulja — ptice za lov, Dubrovački horizonti 18—19, Zagreb 1978—79, 20—23. — Sokolovi su se uzgajali i hvatali i na Lastovu, J. Lučić, Iz srednjovjekovne prošlosti otoka Lastova. Radovi 6 Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1974, 37—41.

⁸⁵ »Babale, Bassegle, Benessa, Binzole, Bone, Bonde, Bucignole, Bucchia, Caboghe, Caluhi, Cruce, Grade, Gondole, Gozze, Ghetaldi, Giorghe, Luccare, Luche. Martinussi, Menze, Mlascogna, Palmotta, Prodanella, Pozze, Rayne, Reste, Sarache; Sorghe, Tudise, Volze, Zamagne, et Zervi« — De Diversis, Situs aedificiorum (ed. Brunelli), 58.

savaju se najvažniji zakoni itd. Stvarnu unutrašnju i vanjsku politiku vodi Vijeće umoljenih, dok je knez s Malim vijećem izvršna vlast i predstavnik suvereniteta Republike. Vlastela, kao najjači posjednici bila su slična feudalcima, jer drže vlast. Istodobno ona su najbogatiji trgovci, bankari, brodovlasnici, kućevlasnici pa su po tome imali obilježja građanske klase. Kao nosioci vlasti, preko zakonodavnih i upravnih organa u kojima su jedino oni bili birani, donosili su očito zakone i propise koji su odgovarali njihovom usponu i održanju. Budući da su sudjelovali ne samo u zemljovlasničkim, nego i u trgovačkim, manufakturnim, kreditnim, i pomorskim poslovima, tim su zakonima koristili i ostalim staležima koji su bili uključeni u taj način stjecanja dobiti i svakodnevnog posla.

To je posebice odgovaralo građanskoj klasi. Ona se dijeli na bogate građane, koji su okupljeni u bratovštinu antunina, zatim na građane kojima je Veliko vijeće dodijelilo građansko pravo, među njima i mnogim strancima. Oni su po bogatstvu često bili izjednačeni s vlastelom, ali nisu imali političke vlasti, niti su im vlastela dopuštala da do nje dođu. Nisu se miješali ni s nižim gradskim slojevima. U nižem redu građana, to su zapravo pučani, jesu sitni i srednji trgovci, mali brodovlasnici, obrtnici, mornari, obavljači uslužnih djelatnosti, najamni radnici i slična zanimanja, gradska sirotinja i drugi. Posebnu skupinu čine redovničke zajednice, te svećenstvo s biskupom i kaptolom koji također nisu ulazili u državnu upravu.

Izvangradsko stanovništvo najvećim su dijelom seljaci, koji obrađuju tuđu zemlju.

Vlada je dopuštala da se stanovnici grada i čitavog područja udružuju u bratovštine (fraternitates). One su bile ili vjerska udruženja u kojima su se okupljali ljudi različitih zanimanja i staleža da se međusobno pomažu, ili obrtničke korporacije, zapravo cehovi da štite svoje obrtničke ili staleške interese. U ovo doba postojale su različite vjerske bratovštine u samom gradu, neposrednoj okolici ali i udaljenim selima: Lopudu, Stonu, Lozici, Gružu. Svoje obrtničke bratovštine organizirali su: veliki trgovci (antunini), zatim mali trgovci, te drvodjelci, zlatari, zidari i kamenari, kovači i kotlari, postolari, krojači, kožari, nosači (fakini) i svećenici.

Sve bratovštine bile su pod neposrednim nadzorom i utjecajem vlade. Zadržale su uglavnom dobrotvorno i vjersko značenje. Zato im je društveni i politički utjecaj bio neznan.⁸⁰

Dubrovačko društvo raslojeno je dakle na dvije osnovne klase; one koji posjeduju, raspoložu sredstvima za proizvodnju i kapitalom i one koji nemaju ili posjeduju malo. Unatoč toj razlici i socijalnoj suprotnosti nije dolazilo do težih socijalnih trzavica. Zacijelo zbog toga jer je svatko mogao živjeti, preživjeti i uspjeti uživajući relativnu jednakost pred zakonom i mir.

⁸⁰ O bratovštinama i njihovoj ulozi. K. Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII do konca XVIII vijeka, MH-JSM VII, 1, 2. Zagreb 1899, 1900 — V. Foretić, Dubrovačke bratovštine, Časopis za hrvatsku povijest 1—2, Zagreb 1943, 16—33. Božić, Ekonomski i društveni razvitak 40, 56. — Roller, Zanati 2—3 i passim. — Tadić, Dubrovnik od postanka, 641. — O društvenom uređenju u drugim dalmatinskim gradovima usp. T. R a u k a r, Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, Historijski zbornik XXXV, 1982, 43—118.

U to doba Dubrovnik se penjao po stepenicama gospodarskog uspjeha koji se kasnije u njegovoj povijesti neće više ponoviti. Vladajući i bogati sloj vlastele i građana bio je svjestan da ne samo državna cjelovitost, nezavisnost i sloboda nego i ekonomska sigurnost i socijalna ravnoteža — u okviru tadašnjih gospodarskih i društveno-političkih struktura i shvaćanja — ovisi o spoznaji da su svi — od seljaka, obrtnika, radnika, trgovaca, pomoraca do učitelja, redovnika, pravnika, diplomata — ona podloga na kojoj počiva čvrsta državna i društvena zgrada Republike. Zato su je pomoću zakona, unutrašnje i vanjske politike uspijevali jačati i čuvati.

Zusammenfassung

WIRTSCHAFTLICH-GESELLSCHAFTLICHE VERHÄLTNISSE IN DUBROVNIK IN DER ZEIT VON STOJKOVIĆ (1392—1441)

Josip Lučić

Der Verfasser führt Daten über die Grenzen, die Einwohner, die politische Zugehörigkeit (zur kroato-ungarischen Krone) an. Die größten und fast einzigen Grundbesitzer waren die Adeligen. In ihrem Besitz befand sich 80% der landwirtschaftlichen Nutzflächen; die Güter waren jedoch zersplittert, so daß niemand einen größeren landwirtschaftlichen Komplex an einer Stelle besaß.

Der Verfasser stellt fest, daß Seefahrt und Handel die Haupterwerbszweige waren. Die reichsten Kaufleute, Reeder und Kreditgeber waren die Adeligen. Der zwischen den Balkanländern und den westlichen Häfen und Städten vermittelnde Handel gelangte zur vollen Blüte, nachdem Dubrovnik von dem Baseler Konzil das Recht zugesprochen wurde, mit den Türken, also mit Nichtchristen, Handel treiben zu dürfen (privilegium navigationis ad partes Orientis).

Unter den Handwerken muß an erster Stelle die Herstellung von Textilien genannt werden. 1419 wurde in Dubrovnik die erste Textilmanufaktur heterogener Typs eröffnet, die erste Manufaktur in Kroatien und bei den Südslawen überhaupt. Zu der Zeit begann man auch ungelernete Arbeiter einzustellen. Die Regierung verabschiedete im Jahr 1428 ein Gesetz über den Schutz der Arbeiter, um ihre übermäßige Ausbeutung zu verhindern. Sie bestimmte, daß die Löhne nicht niedrig sein dürfen und daß die Arbeiter ihre Löhne in Geld ausbezahlt bekommen müssen und nicht in Naturalien. Das ist das erste Gesetz zum Schutz der Arbeiter in Kroatien und auch bei den Südslawen. Danach, um die Textilproduktion noch weiter zu fördern, wurde im Jahr 1432 die Kammer der wollverarbeitenden Handwerker gegründet. Das ist ebenfalls die erste Kammer dieser Art in Kroatien. Neben der Weberei blühten auch andere Handwerkszweige, vor allem der metallverarbeitende, der holzverarbeitende, der lederverarbeitende Zweig, das Baugewerbe und das chemische Gewerbe und andere. Dubrovnik war das stärkste Zentrum des Gewerbes und des Bankwesens an der Ostküste der Adria.

Die landwirtschaftlichen Güter wurden von Pächtern und Bauern bestellt, die alle persönlich frei waren.

Was die Gesellschaftsordnung anbelangt, war Dubrovnik eine aristokratische Republik, in der alle Macht in den Händen des Adels war. Trotzdem gab es keinen sozialen Unfrieden und Rebellionen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

Bernard STULLI, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

i

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 1000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1986.